

Simon Attila

JÁRVÁNY ÉS POLITIKA HOMÉROSNÁL

Két kérdésre igyekszem választ adni. Az első így szól: hogyan mutatja be az *Ilias* első énekében leírt járvány kiváltó okát Homérosz szövege? A második így: milyen választ adnak a görög sereg főemberei, Agamemnón és Akhilleusz a járványra?

TEOLÓGIAI JÁRVÁNYTAN

Az európai irodalom, ma hozzáférhető alakjában, egy járvány leírásával veszi kezdetét. A járvány és az azt kirobbantó vita és harag – Khrüszészé, Agamemnóné, Apollóné, majd Akhilleuszé – nem csupán erős nyitó epizód, hanem az eposz egészének kicsinyítő tükröként olvasható.¹ Apollón az – itt legfényesebb származására emlékeztetve „Létó s Zeusz fiaként” megnevezve –, aki „ártó vészt keltett a seregben; hulltak a népek”.²

Kezdetben csak az öszvérekre s a fürge kutyákra
lőtte hegyes nyilait, de utána magára a népre:
szüntelen és sűrűn tetemek máglyái lobogtak (50–52).

„Ártó vész”: *nuszosz kaké*, vagy a későbbi nyelvtörténeti és nyelvközi alakulás számára alapul szolgáló attikai dialektusban *noszosz kaké* (rossz, gonosz, ártó betegség). Homérosz *noszologiája* a Trója alá vonult görög sereget sújtó járvány-szerű tömeges megbetegedés (*loimosz*) (61) közvetlen kiváltó okát nem élet- és járványtani, hanem teológiai tényezőben látja.³

¹ BLICKMAN 1987; SZABÓ 1956: 59–60.

² Devecseri Gábor fordítása. HOMÉROSZ 1993: I. 9–10. A következőkben az *Ilias* I. énekéből származó idézeteknél csak a sorok számát adom meg.

³ A járvány mint természeti tényezők által előidézett tömeges megbetegedés orvosi felfogása majd a hippokratészi *corpus* részeként ránk maradt, vélhetőleg a Krisztus előtti 5–4. század

Homérosz teológiai járványtana ezt az okot a dühös Apollón hegyes nyilaiban azonosítja, amelyeket – ez Homérosznál és Devecserinél is tisztán hangzik – rettenetes pengéssel és bongással (*deiné de klangé*) bocsát útjára az ezüst íj (*deiné de klangé genet' argüreoio bioio*, „rettenetes pengés hangzott, bongott az ezüst íj”) (49) – Devecseri jó érzékkel teszi a sor elejére a „rettenetest”, ahogyan a *deiné* ugyancsak a sor elején helyezkedik el, s így hangzása mellett pozíciója révén is különös nyomatékot kap.⁴ A *bioio* a *βίος genitivusa*: a *βίος*, amely elpusztítja a *βίος*-t. A nyelv kegyetlen játékaként a görögben a két szó között mindössze annyi a különbség, hogy az első esetben (íj, eredetileg az íj húrja)⁵ az utolsó, a másodikban (élet) az utolsó előtti szótagon van a hangsúly: *βίος* és *βίος*. A görögben persze zenei hangsúly volt (a hangsúlyos szótagot egy kvinttel magasabban intonálták), vagyis szóban különbséget lehetett tenni a két alak között (írásban viszont a hangsúlyt egészen a Kr. e. 2. századig nem jelölték, tehát a két alak írásban egybeesett). Akárhogyan is, ez nem változtat azon, hogy a görög fül is tisztán hallotta ezt a rettenetes egybecsengést. Ezt világosan mutatja, hogy harmadfél évszázaddal később Hérakleitosz számára ez a szóban rejlő, a szó jelentését csaknem szétfeszítő belső feszültség példája lett a *koszmoszt* is átható „visszacsapó illeszkedésnek”: „Az íjnak tehát neve élet, műve pedig halál (*tó un toxó onoma biosz, ergon de thanatosz*).” (48. frg.)⁶

De lépünk eggyel visszább a betegség aitiológiájában: mi idézi elő Apollón haragját? Miután Agamemnón, a görög sereg vezére a zsákmányból neki jutó tiszteleti ajándékként megkapta az ily módon rabszolgává, közönséges ágyassá süllyesztett Khrüszéiszt, Apollón papjának leányát, az apa, Khrüszész a görög táborba megy „végtelenül sok váltsággal megváltani lányát, / messzelövő Phoibosz koszorúját tartva kezében” (13–14). Phoibosz Apollón, mégpedig a „messzelövő” Phoibosz Apollón említése nem véletlen itt: az istenség gondosan kiválasztott jelzője pontosan jelzi előre, hogy mi fog történni hamarosan. Néhány sorral később Khrüszész a görögökhöz s legfőképpen „Átreusz két sereget-tagoló

fordulóján keletkezett *Epidémiák* című traktátusban jelent meg, főként a tüneteket és a betegség lefolyását, valamint az orvosi beavatkozások eredményét vagy éppen eredménytelenségét regisztrálva. A mű valószínűleg hiteles I. és III. könyve olvasható magyarul is: HIPPOKRATÉSZ 1991. Mint látható egyébként, a görögben nem a pandémia, hanem az *epidémia* szó szolgált a járvány megnevezéseként: valami, ami a népen (betegségként) megjelenik.

⁴ SCHEIN 2022: 106–107.

⁵ LATACZ–NÜNLIST–STOEVE SANDT 2009: 45.

⁶ És lásd még: „Nem értik meg, mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban: visszacsapó illeszkedés, mint íjé és lanté.” (51. frg., Kerényi Károly fordítása.) Kerényi fordítása megtalálható például itt: STEIGER 1983.

sarjához” fordul (16).⁷ Az atreidákhoz intézett könyörgésében Khrüszész maga is a *hekébolosz epithetont* említi föl – a könyörgésbe fenyegető árnyalatot is vegyítve, sőt kiegészíti a Zeustól származásnak az elbeszélő által korábban ugyancsak fölidézett dicső genealógiájával: „s ti vegyétek e díjat, / Zeusz sarját tisztelve, a messzelövő nagy Apollónt.” (20–21.)

Tudjuk, a könyörgés hiábavaló: Agamemnón válaszként „rútul ráförmedt, elküldte goromba szavakkal” (25). Agamemnón durvasága nyíltan kihívja magát a pusztító haragú istent is, amikor nemcsak lányának megalázó sorával szembesíti az öreget („míg a szövőszéken szövöget s velem ágyamat osztja” [31]), hanem fenyegetően azt vágja az öreg pap fejéhez: „úgy ne legyen, hogy e bot s isten koszorúja se véd meg.” (28.) Ez a homéroszi felfogás szerint egészen hajmeresztő *hübrisz* és *blasphémia*, hiszen itt nemcsak a rituális oltalomkérőnek (*hiketész*) a megsértéséről van szó; az oltalomkérő ugyanis itt pap, s így Apollón szolgáját éri a sértés, ami az istenség erejének kétségbe vonásával egyenértékű.⁸ Khrüszész ezután fordul urához, Apollónhoz, s kéri, hogy nyilaival álljon bosszút az akhájokon (37–42). Az ennek során használt megnevezése az istennek a Szmintheusz alak, amely csak ezen az egyetlen helyen fordul elő a homéroszi eposzokban. A versmondattani helyzetével és sor eleji pozíciójával is nyomatékosra tett *Szmintheu vocativusi* forma nemcsak grammatikai alakjával, hanem illokúciójával is megszólítást hajt végre: a nyelv mágikus-performatív használata itt az istenséghez forduló kérést átokba fordítja, amennyiben a megszólításnak „éppen a Smintheus istennévvel jellemzett veszélyes isteni hatáskört kellett megidéznie”.⁹ Trencsényi-Waldapfel Imre nemcsak ezt, hanem a Szmintheusz szónak mint Apollón jelzőjének „Egér-isten” jelentését is meggyőzően mutatta meg. Khrüszész imája és átka Apollón bosszúját kifejezetten a rágcsálók által is terjesztett járvány alakjában akarja előidézni. Láttuk, az isten meghallgatja kérését.

A járványt tehát – „fizikai”, de a szó mai értelmében nem természeti vagy biológiai okként – Apollón nyilai idézik elő. Ezeket az istenség haragjában (44)

⁷ A *koszmétor laón* kifejezés, amely itt *dualisban* áll – vagyis szorosan, párba összekapcsolja a két testvért, Agamemnónt és Menelaoszt –, a nép vezetőjére, szó szerint a nép elrendezőjére vonatkozik, arra, aki rendet, mégpedig szép rendet (*koszmosz*) visz a közösségbe. Majd meglátjuk.

⁸ KIRK 1985: 56; SZABÓ 1956: 59.

⁹ TRENCSENYI-WALDAPFEL 1983: 96. Apollón mint büntető istenség alakjához: HEGYI 1998: 13–14; Apollón Szmintheuszhoz: 18–20. (Hegyi vitatja az Egér-isten alakjának palesztinai eredeztetését [vö. 1Sám 5–6], inkább a közel-keleti és a görög hagyomány közös forrását tartja valószínűnek.)

sújtja el a görög sereg felé, mégpedig egy performatív nyelvi megnyilatkozásnak, kérésnek és átoknak a hathatóssá válása (Austin azt mondaná: sikeressége, boldogulása, *felicitous*sá válása) eredményeképpen.¹⁰ Mindennek háttérében Agamemnónnak, a görög sereg vezérének tette áll: a pusztító isten, Apollón megsértése papjának megalázó elutasításán keresztül. A járválynak eszerint nem természeti, nem biológiai oka van, hanem teológiai – egy isten bosszúja –, s ennek kiváltójaként vallási és morális: egy ember *hübrisze*, az, hogy Agamemnón túllép az emberi határán, és megveszekedett gögijében és – nem pusztán személyes, hanem politikai – felelőtlenségében az istenséggel húz ujjat. Erre az esetre bizonyosan érvényesek a Zeusz által az *Odüsszeia* első énekében elmondott szavak:

Jaj, csak örökön az isteneket vádolja az ember:
 azt mondják, a csapás mind tőlünk jön, de bizony hogy
 ostoba vétkeikért szenvednek a végzetten is túl (32–34).

A *hüper moron*, az előre meghatározott osztályrészen, sorson felüli szenvedés olyasmire utal, ami az eleve keserves, mert halálra ítélt életben még mintegy ráadásként, ki nem kényszerített hiba eredményeképpen éri az embert. Itt mindkét mozzanat lényegi: az is, hogy az emberi élet, s következésképpen maga az ember eleve nyomorult, amennyiben korlátozott és szenvedésnek kitett. Korlátozottságának és nyomorúságának legfőbb meghatározója és jelképe éppen határoltósága, vagyis hogy arasznai életét a *thanatosz* határolja – nem véletlen, hogy Zeusz az elbeszélő közlése szerint itt az istenek megjelölésére használt *haláltalanokhoz* (*athanatoiszi*) intézi beszédét, s hogy ennek első sorában a *theusz* és a *brotoi* szó közvetlenül egymás mellé kerül (*theusz brotoi aitióöntai*, az emberek az isteneket vádolják). A *brotosz* megnevezést pedig akkor használja Homérosz az emberre, amikor halandó voltát akarja hangsúlyozni.¹¹ Az azonban, hogy ez az élet ráadásul „fájdalommal van tele”, legalábbis részben már az emberek hibája. Agamemnón *hübrisze* – amelynek nem ez az egyetlen példája az eposzban sem, nem is szólva történetének egyéb elemeiről – ráadásul nemcsak saját életére, hanem az egész közösség életére is hatással van: gögös és felelőtlen vezetőként a rábízottak egészségét és életét sodorja veszélybe.

¹⁰ Vö. AUSTIN 1990: összefoglalóan 69 és 80.

¹¹ FRISK 1960–1972: I. 271.

SZÓSZ

Az *Iliasz* első énekében járvány, politikai vezetők és közösség kétértelmű viszonya magának a járványnak az elharapódzása után a σάφος ősgörög alakra visszamenő szavakba sűrűsödik bele. Néhány jellemző előfordulás számbavétele előtt lássuk röviden a szó nyelvi-etimológiai hátterét. A σάφος mögött nem teljes bizonyossággal kikövetkeztethető indoeurópai szóalak valószínűleg a **tueh₂-u-s* melléknév lehetett, amely a **teuh₂* „erős(nek lenni)” jelentésű gyökre megy vissza.¹² Ebből az ősgörög alakból indulva a *digamma* (bilabiális zöngés spiráns) kiesése után már a *szaosz* melléknévnél vagyunk (illetve hangzómódosulásokkal a *szoosz*, *szóosz*, majd hangzóösszevonás után a *szósz* formánál), amelynek jelentése: ép, egészséges, életben van, jól van; egész, sértetlen, intakt; biztos, biztonságban megtartott, fennmaradt. A tőhöz kapcsolódó igei alakok – *szaoo*, *szoó*, *szóó*, *szódzó* – jelentése *activumban* életben tart, megment, megóv (például a haláltól); *passivumban* megmenekül, életben marad, meggyógyul, felépül (betegségből); tárgyakról is mondják, ha megóvják, megtartják, megmentik őket. A továbbképzett *szótér* alak azt jelöli, aki mindezt megteszi, a megmentő, megszabadító, például betegségtől, bajtól, ártalomtól; az Újtestamentumban innen nyeri el egyedi jelentését: Üdvözítő, Megváltó. Továbbképzett alak még a *szótéria*: testi egészség, testi jóllét; megszabadítás, megmentés, biztonságba helyezés, abban megtartás, üdvözítés/üdvözülés és megváltás.¹³

Az épség, egészség, jóllét, élet, az élet megóvása jelentéskörében gomolygunk. Ez a szó és az említett sűrűsödés egyszersmind azt is láthatóvá teszi, hogy igaza van Michel Foucault-nak, amikor azt mondja, hogy miközben a népesség biopolitikájáról és biohatalomról mint a politikai cselekvés egészét meghatározó hatalmi technikák együtteséről csak a 18. század közepétől kezdve beszélhetünk,¹⁴ maga a közösség egészségének, épségének, egyáltalán biológiai életének megóvása mint a politikai vezetés célja mindig is jelen volt az emberiség történelmében, és különösen is előtérbe került járványok vagy éhínségek idején.¹⁵

¹² Lásd FRISK 1960–1972: II. 845; BEEKES 2010: 1440–1441. Köszönöm Ittész Máté indoeurópai nyelvészeti eligazítását.

¹³ LIDDELL–SCOTT 1883. S. v. *szódzó* (1518–1519), *szósz* (1520).

¹⁴ FOUCAULT 1999: 139–141.

¹⁵ FOUCAULT 1999: 142. „[E]kkor lépett be ugyanis az élet – vagyis az emberi faj életével kapcsolatos megannyi jelenség – a történelemben, a tudás és a hatalom világába, a politikai technikák területére. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ekkor került először kapcsolatba az élet a történelemmel. Épp ellenkezőleg, a biológiai tényezők, hosszú évezredekén át,

Nem meglepő tehát, hogy a *szósz* és *szóó* szó az *Iliasz* járvány körül forgó első énekében is többször előfordul. Nézzünk meg közülük néhányat: ki mit ért azon, hogy épségben, egészségben lenni, a közösséget abban megtartani? Bár a szó előjön például Khrüszészre vonatkoztatva is (32), ahogyan Kalkhasz is ezt a szót használja Akhilleusz védelmét kérve (83), de mivel ezeknek az előfordulásoknak nincsen vagy nem elsődleges a biopolitikai relevanciájuk, maradjunk annál a nyelvi perspektívánál, amelyben a hatalmasok, az uralkodók száján jelenik meg a szó!

Miután Kalkhasz Akhilleusz bátorítására előadta, hogy a dögvészt küldő Apollónt nem a fogadalmak és áldozatok elmaradása bántja, hanem az, hogy papját, Khrüszészt Agamemnón semmibe vette (*étimész'* [94] – nem adta meg neki a *timét*, az őt megillető nyilvános tiszteletet; ez a *timé*, illetve ennek megsértése még fontos lesz Agamemnón és Akhilleusz vonatkozásában is), s hogy a fájdalmas dögvészt nem fogja addig eltávoztatni, amíg Khrüszésznek ki nem adják a lányát ellenszolgáltatás nélkül, és Khrüszében *hekatombát* nem áldoznak, Agamemnón emelkedik szólásra. Az elbeszélő előre jelzi, hogy milyen megnyilatkozás várható a sereg vezetőjétől, amikor – külső és belső nézőpontot egyszerre érvényesítve – azt mondja, hogy „feketébe borult kebelét iszonyú düh / duzzasztotta, s olyan volt két szeme, mint lobogó tűz” (103–104). Maga a király első szava, a jós megszólítása is mindjárt erős jelzését adja Agamemnón diszpozíciójának: *manti kakón*, „Jósa a rossznak, jót sose mondtál még nekem eddig” (106); amivel nyilván Iphigeneia feláldozására utal, hiszen ott is a jós szava volt, ami Agamemnón leányának feláldozását a szélmentes öbölből kihajózás feltételeként írta elő. Atreusz fia beszédében ezután azt az értéket növeszti föl, amelytől Kalkhasz szavai szerint meg kellene válnia ahhoz, hogy a járvány véget érjen: Khrüszéisz szépségét, jellemét és ügyességét dicséri, és hozzá fűződő személyes érzéseire is utal (112–115). Ez a birtoklással és hatalommal is a legszorosabban összekapcsolódó szexuális motívum alapvető a vezérek motivációiban: gondoljunk csak Akhilleusz fájdalomra Briszéisz miatt! Persze nem önmagában: a szexuális erőnek, birtoklásnak, a másik test fölött gyakorolt hatalomnak a motívuma egyáltalán az erő, hatalom és autoritás komplexumába illeszkedik, annak egyik legfontosabb része.

rendkívül erősen szorították az emberiséget; ennek a viszonynak, amely a halál jegyében alakult ki, a járvány és az éhínség a két legdrámaibb formája.” Nem véletlen, hogy a járvány, a közösséget sújtó pusztító betegség a görög irodalomban Homérosz után is fontos szerepet játszik. Gondoljunk csak arra, hogy Szophoklész *Oidipusz királyában* az egész nyomozás kiváltója a Thébaiban tomboló járvány, vagy Thuküdidész leírására és elemzésére az athéni (ténylegesen is lezajlott) járványról, amelynek nehéz nem allegorikus szerepet tulajdonítani a peloponnészoszi háború előzményeként (ugyanaz vonatkozik persze a háború és a járvány kitörése után nem sokkal bemutatott *Oidipusz királyra* is).

Mindenesetre Agamemnón, miután jól felsrófolta az árat, engedményt tesz:

Mégis visszaadom s önként, ha ez így igazán jobb,
mert hisz népem egészségét akarom s nem a veszét.
Csakhogy tiszteletül nekem adjatok újat azonnal,
hogy zsákmánytalan én egyedül ne legyek: nem is illik;
hisz látjátok mind, hogy mekkora kincs hagy el engem (116–120).

Agamemnón népe egészségére, épségére hivatkozik (*bulom' egó laon szón emmenai é apoleszthai*), arra, hogy inkább akarja, hogy a nép épségben megmaradjon (*szón emmenai*), mint hogy elpusztuljon. Magát felelős vezetőként feltüntetve kinyilvánítja, hogy a járványtól való megszabadítás az ő legfőbb célja is. Csakhogy beszédének retorikai felépítése, a jósra szórt szidalmak s az a gazdasági logika, amely lemondásának ellentételezéseként nem elégszik meg a nép jóllétével, hanem azonnal (*autikh' – „adjatok újat azonnal”*) kárpótlást akar, még egyszer hangsúlyozva az őt ért veszteség nagyságát, látványosan leleplezi Agamemnón önzését. Persze a helyzet nem ennyire egyszerű (Homérosznál ritkán az): amikor Agamemnón arra hivatkozik, hogy nem is illendő (*ude eoike*) neki, a királynak zsákmánytalanul maradnia, akkor a görög harci társadalom általánosan elfogadott értékére hivatkozik: a vezető erejétől, hatalmától elválaszthatatlan nyilvános megtiszteltetésére (*timéjére*). Ez adja ugyanis a nyilvánosság előtt megjelenésének, tetteinek és szavainak erejét. Innen nézve a „hisz látjátok mind” fordulat sem pusztán töltelék, hanem ezzel is ugyanehhez a nyilvánossághoz fordul, nyomatékosítva a helyzet társadalmi implikációit.¹⁶ Márpedig erre az erőre szüksége van a népnek is, és éppenséggel – háborúban – az épségben maradáshoz, békében pedig a jóllét megőrzéséhez. Mindenesetre Agamemnón egyszerre dühös és jól kiszámított beszéde a nép üdvét sokkal inkább a meggyőzésnek, saját célja elérésének retorikai eszközeként használja, semmint hogy cselekvése tényleges célját, valóságos elköteleződésének tárgyát láthatnánk benne. A 117. sorban az *egó* (*bulom' egó*) megjelenése – mivel a görögben, a magyarhoz hasonlóan, nem szükséges kitenni az alanyt ragozott állítmány mellett – nyomatékot ad az énnak, vagyis Agamemnón személyének és szándékának¹⁷ – de ez is csak a meggyőzés manipulatív s mindjárt le is lepleződő eszköze nála. A nép egészségének, jóllétének ügye, ha nem is pusztán ürügy a király számára (mihez is kezdene az uralkodó a népe nélkül?), mégis inkább csak hivatkozási alap, amellyel saját

¹⁶ SCHEIN 2022: 122.

¹⁷ LATA CZ–NÜNL IST–STOEVE SANDT 2009: 69.

politikai céljait támogatja meg. Homérosz szövege később is, minduntalan leleplezi Agamemnónt mint csakis saját érdekeit követő, önző és erőszakos frátert, akiből a mások iránti tisztelet és felelősség egészen az önveszélyesség fokáig hiányzik. A nép épsége, egészsége, üdve üres frázis az ő szájában, amellyel önzését próbálja leplezni.

Lépünk tovább, de maradjunk továbbra is ezen a szinten, a hatalmasok körében! Akhilleusz, aki mégiscsak Kheirón, a bölcs és egyébként orvosi tudománnyal is bíró kentaur neveltje, nemcsak átlát ezen a nem is különösebben sűrű szövésű retorikai szitán, hanem – ugyancsak a nép épségére, egészségére hivatkozással – intést is intéz a Briszéiszért hozzá küldött, a feladatra kelletlenül vállalkozó két követhez, Talthübioszhoz és Eurübatészhez. Agamemnónnal folytatott szócsatájának ismertetését most mellőzve már csak az akhajok legjobbjának Briszéisz átadásakor elmondott beszédére hivatkozom. Ebben hangzik el ugyanis újra, immár tehát Akhilleusz szájából az ép, egészséges, sértetlen jelentésű melléknév, itt *szooi* alakban.

Briszéisz kiadásának jelenetében (312–350) is keverednek a szexuális vagy erotikus és a hatalmi erőviszonyok – ahogyan Agamemnón beszédében is láttuk ezt. Kettejük párhuzama abban is megnyilvánul, hogy Akhilleuszt is *timéjének*, nyilvános respektusának megsértése bántja (jól mutatja ezt anyjához, Thetiszhez intézett beszéde mindjárt a jelenet után [352–356, 365–412]).¹⁸ De szerepet játszhat a szép rabnő iránti érzelme is. Ezt az elbeszélő mindkét oldalról jelzi: egyrészt finom utalásában arra, hogy Briszéisz *kelletlenül* (*aekusz'*) hagyja el urának sátrát, másrészt abban, ahogyan a rettenthetetlen hős mindjárt rabnőjének távozása után sírva fakad. Könnyeiben tekintélyének megsértése és Briszéisz iránti érzelmei is világos jelzést kapnak („Ment a leány, noha kelletlen, velük; ekkor Akhilleusz / sírva fakadt s elment; társaktól távol, a szürke / víz partjára leült, bámulta a borszinü tengert” [348–350] – a síró Akhilleusz rendre a tengerhez, anyja lakóhelyéhez megy bánatában, s mindig hangsúlyosan: egyedül).

Akhilleusz a két követhez intézett beszédét (334–344) udvariasan, üdvözlésükkel kezdi, s megnyugtatja a két szorongó harcost, hogy különbséget tesz közöttük és küldőjük között: nem rájuk, hanem amarra haragszik. Majd Patrokloszt szólítja föl a leány előhozására és átadására, kinyilvánítván, hogy aláveti magát Agamemnón akaratának. Ezen a ponton azonban fordít egyet beszéde menetén, s az esküformula használatával („legyen tanúm ez a kettő”, *tó d' autó martüroi esztón* [338]) fenyegető fogadalmat tesz, amelynek lényegi elemét kimondatlanul hagyja, de egyértelművé teszi:

¹⁸ SZABÓ 1956: 63, 175.

[D]e legyen tanum egykor e kettő
 boldog olümposzi isteneink meg a földi halandók
 és vadszívü királyuk előtt, ha reám a jövőben
 szükség lesz, hogy a többi felől a gonosz veszedelmet
 elhárítsam (338–342).

Megnyilatkozásának az elhallgatás (*aposziópszisz*) alakzatába burkolt cselekvési értéke az, hogy tanúi előtt fogadalmat tesz: *nem fogja* elhárítani a görög sereg feje fölül a gonosz veszedelmet. A *loigosz* szó, amely többnyire közelebbről meg nem határozott csapást, pusztítást, romlást jelent, az I. énekben többször a járványt is jelöli, az idézetben viszont a trójaiak pusztítására vonatkozik, vagyis a görögökre ebből háramló romlásra.¹⁹ Akhilleusz már tudja, hogy Apollón az engesztelés hatására, Khrüszész átkot visszavonó s így ugyancsak mágikus erejű kérésének megfelelően (ahol a pap Apollón *Szmintheusz* jelzőjét az *euphémia* jegyében éppenséggel már *nem* mondja ki, mert *nem szabad*, hogy még egyszer kimondja), a csapást, „a rút dögvészt” el fogja vonni felőlük (*aeikea loigon* [456]), ám a háborús pusztítás még csak ezután éri el igazán a görögöket. S éppen itt, a csatában lenne a legnagyobb szükség majd az ő hősi erejére – ám ezt nem fogja társai rendelkezésére bocsátani.

Akhilleusz így fejezi be a beszédét, Agamemnónt szidalmazva és tovább fenyegetőzve:

Mert őrzöng ádáz kebelében,
 és elméje tekinteni nem tud előre, se hátra,
 hogy hogyan óvja hadát, ha a harc a hajókig elér majd (342–344).

Agamemnón majd akkor, amikor a trójaiak már a hajókig szorítják vissza az ostromlókat (tudjuk, hogy ez később valóban be is fog következni), nem fogja tudni a múltbéli tapasztalatok alapján előre látni a jövőt (nem tanul a múltból).²⁰ Vagyis nem fogja tudni, hogy az akhájok miként maradhatnak meg épségben (*szooi*), miként őrizhetik meg egyáltalán életüket, mikor már a hajóknál fognak harcolni (*hoppósz hoi para néüsz i szooi makheointo Akhaioi*). Miközben korábban, még néhány sorral korábban is, Akhilleusz másik (ebben az összefüggésben egyébként is gyakoribb) szót használt a sereg megóvására (*aeikea loigon amünai*, „hogy [...] a gonosz veszedelmet elhárítsam” [342]), itt mintegy kegyetlen gúnnyal vissza-

¹⁹ A *loigosz* előfodulásait részletesen elemzi: BLICKMAN 1987: 2–7.

²⁰ KIRK 1985: 87; LATACZ–NÜNLIST–STOEVE SANDT 2009: 125; SCHEIN 2022: 158–159.

utal a népe jóllétéért, épségéért hamisan aggódó Agamemnón szóhasználatára: „népem egészségét akarom s nem a vesztét” (*laon szón emmenai*) (117), s a *hoi* („neki”) névmással konkrétan is fölidézi Agamemnón személyét.²¹ Akhilleusz tehát idézi és megidézi Agamemnónt, s az idézett szó megismétlése a két előfordulás között bonyolult jelentéstani kapcsolatot létesít. Akhilleusznak Agamemnónt idéző szavaiban ugyanis az nyilvánul meg, hogy pontosan tudja: hiába mondja, hiába színleli ellenfele, hogy népe épségben megóvásának gondja van a szívén, ez a megóvás nem fog sikerülni neki, és nagyrészt éppen azért nem, mert nem is ezt akarja igazán, csak saját önös érdekét követi, és még *timéjére* hivatkozása is főként kéjvágyát és személyes hatalmi ambícióját szolgálja. Ez nyilvánul meg a *szoinak* mintegy a visszaolvasásában Agamemnón fejére – gúnyos kárörömtől sem mentesen.²²

Ekkor azonban azt is látjuk, hogy miközben Agamemnón felelőtlen, önző és indulatos viselkedése nem tarthat igényt rokonszenvünkre, a megsértett Akhilleusz sem igazán jobb kollégájánál: *timéjének* megsértését, Briseisz elragadását haragjában pusztító bosszúval torolja meg (mindjárt az eposz első két sorában olvasható a *Ménin* [...] *ulomenén*, „pusztító harag” szerkezet, Devecseri-nél: „Haragot [...] vészest”), s ennek a bosszúnak sem Agamemnón lesz egyedül az áldozata.²³ Miközben Akhilleusz szóhasználatával feddően utal vissza a sereg első számú vezérének hamis beszédére és arra, hogy Agamemnón kockára teszi népe jóllétét, sőt testi egészségét és életét, ő maga is a bosszúnak ehhez a másra nem tekintő, a közösség érdekét teljesen figyelmen kívül hagyó eszközhöz folyamodik, amikor megígéri, hogy elvonul a harctól, és csöppet sem fogja izgatni, ha a hajóknál harcoló akhájok elvesznek – és így is tesz, és így is lesz.

A szöveg egy korábbi helyén, a két vezér vitája során a rendkívüli erejű hőst Agamemnón megölésétől visszatartó Athéné – nem csekély lélektani bölcsességről téve tanúságot – engedélyezi Akhilleusznak a vezér verbális inzultálását („Szüntesd hát a viszályt, kardod ki ne rántsd a kezeddél, / szóval azonban csak szidd őt kedvedre tovább is” – mondja Péleusz tomboló fiának [210–211]).

²¹ SCHEIN 2022: 159.

²² KIRK 1985: 87. Ezt és a megelőző két sort túlbonyolítottnak és szükségtelen és ügyetlen rapszódoszi betoldásnak tartja, mert nem veszi észre a visszaulást Agamemnón szavaira, és egyáltalán az *épségben megőrzés* fontosságát ebben az összefüggésben.

²³ Annyiban persze különb Akhilleusz, hogy ő nem sérti meg a papot, hanem csupán Agamemnón erőszakosságára válaszol ugyancsak erőszakosan; ugyanakkor Agamemnón fenyegetőzésére (101–103) adhatna diplomatikusabb választ is (vö. 149–171); maga az a vezéri aktivitás is, hogy a gyűlést Akhilleusz hívja össze, sérti Agamemnónt, aki mégiscsak a görög sereg fővezére (54, vö. 287–288); SZABÓ 1956: 60–62.

Akhilleusz gyalázkodó dühkitörésének egy pontján a *démoborosz* melléknevet aggatja ellenfelére (231). Devecseri a „nép rágója” kifejezéssel fordítja ezt a szót, ami az eredetiben meglévő „mohón eszik”, „felfal”, „elemészt” jelentésmozzanatot (*bibrószkó*), ha lehet, még erősebben képszerűvé és így egyáltalán erőteljesebbé is teszi (vö. a kapcsolódó szavakat is, *bora*: eleség, illetve falánság; *borosz*: falánk). A homéroszi szövegszervezés rafinériája itt is megnyilvánul. Egyrészt abban, hogy a szövegben a *démoborosz baszileusz* szerkezetet olvassuk (Devecserinél: „nép rágója, király”), vagyis Akhilleusz *oxymoront* létrehozva mindjárt a becsmérő jelző mellé helyezi azt a méltóságot és szerepkört is, amelynek nem az lenne a feladata, hogy a népet eleméssze, hanem éppenséggel, ahogyan a 7. jegyzetben láttuk, az, hogy „szép rendet” teremtsen és tartson fenn emberei között. Másrészt abban, hogy az eposzokban nemegyszer találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a szereplők által másokra mondottak később rájuk magukra is érvényesnek bizonyulnak, sőt akár az elbeszélő vagy valamely szereplő szavaiba is beszüremkednek, még tovább bonyolítva a jelentésviszonyokat. Itt is erről van szó: Akhilleusz joggal nevezheti Agamemnónt a nép felfalójának-elemésztőjének (amely éppenséggel a szöges ellentéte az Agamemnón által a maga számára igényelt *szótér* szerepnek), kisvártatva azonban az is nyilvánvaló lesz, hogy a becsmérő kifejezés a kimondójára is teljes súlyával visszahull.

A két vezér valójában, ahelyett, hogy az emberek épségét, egészségét és életét óvna, két oldalról rágja sokat szenvedett népét.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- AUSTIN, John L. (1990): *Tetten ért szavak*. Ford. Pléh Csaba. Budapest: Akadémiai.
- BEEKES, Robert (2010): *Etymological Dictionary of Greek I–II*. Leiden–Boston: Brill.
- BLICKMAN, Daniel R. (1987): The Role of the Plague in the Iliad. *Classical Antiquity*, 6(1), 1–10. Online: <https://doi.org/10.2307/25010855>
- FOUCAULT, Michel (1999): *A szexualitás története I*. Ford. Ádám Péter. Budapest: Atlantisz.
- FRISK, Hjalmar (1960–1972): *Griechisches Etymologisches Wörterbuch I–III*. Heidelberg: Carl Winter.
- HÉGYI Dolores (1998): *A görög Apollón-kultusz*. Budapest: Akadémiai.
- HIPPOKRATÉSZ (1991): Epidémiák I. és III. könyv. In HAVAS László – KÁDÁR Zoltán (szerk.): *Válogatások a Hippokratészi Gyűjteményből*. Ford. Németh Béla, Ritoók Zsigmond. Budapest: Gondolat, 121–160.
- HOMÉROSZ (1993): *Íliász/Odüsszeia/Homéroszi költemények*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest: Pantheon.
- KIRK, G. S. (1985): *The Iliad: A Commentary I. Books 1–4*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620263>

- LATACZ, Joachim – NÜNLIST, René – STOEVE SANDT, Magdalene (2009): *Homers Ilias: Gesamtkommentar I. Erster Gesang. Faszikel 2: Kommentar*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert (1883): *A Greek–English Lexicon*. New York: Harper and Brothers.
- SCHEIN, Seth L. (2022): *Homer: Iliad. Book I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STEIGER Kornél szerk. (1983): *Hérakleitos műzsái vagy a természetről*. Budapest: Helikon.
- SZABÓ Árpád (1956): *Homérosz világa*. Budapest: Művelt Nép.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre (1983): Apollón Smintheus. In TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Vallástörténeti tanulmányok*. Budapest: Akadémiai, 91–113.